

HAMAR ANNA – KOVÁCS KATALIN – VÁRADI MONIKA MÁRIA

„AZÉRT KELL A FÖLD, HOGY HA A FIAM MEZŐGAZDASÁGBÓL AKAR ÉLNI, NE CSAK TEHENÉSZ LEHESSEN MÁS TELEPÉN”

Bevezetés

A 2012 óta járásközponti szerepet betöltő Nagykőrös, és a két szomszédos község, Kocsér és Nyársapát Pest megye déli szegletében, a főváros fejlesztőerejének hatókörén kívül fekvő települések. A népes mezővárosok torlódása jellemzi ezt a vidéket: Nagykőrös, a középső és egyben legkisebb, huszonnégyezer fős mezőváros a Bács megyei székhely Kecskemét és a korábbi kistérségi központ, Cegléd közé szorulva, vonzáskörzeti árnyékhelyzetben volt kénytelen a helyi gazdaságot érő súlyos veszteségeket elkönyvelni az elmúlt évtizedben. Mind közül a legsúlyosabb a városkörnyéki kertek és a tanyás gazdaságok terményeit felszívó Nagykőrösi Konzervgyár hosszú halódást követő felszámolása volt 2007-ben. Nagy veszteséget jelentett a mindössze egy évtizedig működő japán összeszerelő üzem, a Sanshin bezárása is 2012-ben. Az ily módon megszűnt több ezer munkahelynek nagy szerepe volt abban, hogy a város a rendszerváltozás óta elvesztette népességének tíz százalékát, az elvándorlás folyamatos, a népesedési mutatók egy elöregedő, dinamizmusát veszítő helyi társadalomról vallanak.

Kocsér és Nyársapát közel kétezres népességszámú települések, előbbi több száz éves múltra visszatekintő tanyás falu, utóbbi a nagykőrösi határból 1954-ben kiszakadt új község, ahol lakosságközelfele élt 2011-ben a tanyákon. Nagykőrösön nő a külterületi lakosság aránya a korábbi évtizedekhez képest – a népszámlálási adatok szerint 2001 és 2011 között 700 fővel gyarapodott a külterületen élők száma –, ez azonban nem annyira a „tanyásodással”, mint egyfajta „szelíd”, helyi gyökerű agglomerálódással, továbbá a városi és idenyomkás szegénység kitelepedésének együttes hatásával magyarázható, társadalmi tartalmát tekintve tehát szétartó folyamatok eredőjéről beszélhetünk. Kocsér nagymértékben elöregedő, elsősorban külterületi lakosságát veszítő település Pest és Bács megye határán, míg Nyársapát őrzi külterületi és települési népességét, nem kis mértékben a betelepülőknél köszönhetően, akik között más vidékekről, a környező városokból vagy a fővárosból érkezők éppen úgy megtalálhatók, mint a letelepedő, romániai illetőségű (roma) idenyomkások. (Nyársapáton tíz százalékot meghaladó volt a vándorlás pozitív egyenlege 1990 és 2011 között.) A helyi lakosság és a beköltözők társadalmi összetételének és jövedelmi helyzetének következtében Nyársapát Pest megye tíz legnagyobb szegénységi kockázatú

településének egyike.¹ Az átlagosnál magasabb munkanélküliséget² ezen a vidéken nem enyhítik kiterjedt közfoglalkoztatási programok: itt a kisebb-nagyobb tanyasi gazdaságokban jutnak a túlélést éppen csak biztosító, rosszul fizető alkalmi munkához a legális munkaerőpiacról tartósan kirekesztett szegény emberek.

A termelői kör lassú apadása mellett, a Nagykőrös, Kocsér és Nyársapát alkotta járást az agrárgazdaság jelentős szerepe jellemzi, a mezőgazdasági termelés még ma is sokak számára jelenti a megélhetés kizárólagos vagy kiegészítő forrását.³ Az agrárágazat tartós jelentőségének forrásvidékét keresve több tényezőről kell említést tennünk. A termőhelyi adottságok ezen a vidéken kedveznek az intenzív kertészeti kultúráknak, amelyek korszakokon átívelően viszonylag jól jövedelmező tevékenységet jelentettek, jelentenek ma is. A tanyás településszerkezet is kedvez a mezőgazdasági termelésnek. A tanyai kisgazdaságok száma ugyan folyamatosan csökken, de a kilencvenes évek elején számos tanya az utóparaszti ambíciók megvalósításának, máig élő kisgazdaságok kiépítésének terepe lett. Az agrárgazdaság nemcsak a gazdálkodási, szervezeti formák, de a termelési profil tekintetében is sokszínű, a kilencvenes években szántóföldi növénytermesztés mellett állattartó telepek, szántóföldi és fóliás kertészetek, vegyes gazdaságot vivő tanyasi kisüzemek, gépi szolgáltatást nyújtó vállalkozások alakultak mindhárom településen (Kovács 1998a, Kovács–Váradi 1996), amelyek jelentős része túlélte az elmúlt viharos két évtizedet, nem kis részben a 2004. évi csatlakozást követő uniós támogatásoknak köszönhetően. A támogatáspolitikai eredményeként az elmúlt másfél évtizedben nőtt a gyümölcsültetvény-telepítési kedv; napjainkban meglévő vállalkozásokat olyanok is bővítik a gyümölcsstermesztéssel, akik az ehhez szükséges szakmai tudást szakemberektől vásárolják.

Az itt következő esettanulmányban először a birtokstruktúrát elemezzük a rendelkezésre álló adatok tükrében, majd a 2013–2014-ben készült interjúk alapján mutatjuk be a helyi agrárgazdaság néhány főszereplőjének portréját azzal a szándékkal, hogy a főbb gazdálkodói típusokat közelebb hozzuk az olvasóhoz. Írásunkat egy rövid, a termelői értékítő szervezeteket bemutató fejezettel zárjuk.

¹ A szegénységi kockázat szerinti települési beosztást Koós Bálinttal végeztük el 2007-ben. A felhasznált mutatók: 1. fiatalodási index (a 0–14 évesek a 60 évnél idősebbek arányában), 1995, 2005; 2. középfokú végzettségűek a 18 évesnél idősebbek arányában 1990, 2001; 3. egy állandó lakosra jutó adózott havi jövedelem és nyugdíj, 1995, 2005; 4. regisztrált munkanélküliek a 18–59 évesek arányában, 1995, 2005; 5. nem korbetöltött nyugdíjasok aránya, 1995, 2005.

² A Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat (NSZF) adatai szerint 2013-ban 3,4 százalékponttal volt magasabb az országos átlagnál a nyársapáti, 2,4 százalékponttal a nagykőrösi és 0,9 százalékponttal a kocséri munkanélküliségi ráta, sorrendben 11,5%-os, 10,4%-os és 9%-os értékekkel.

Forrás: http://nfsz.munka.hu/engine.aspx?page=full_afsz_stat_telepules_adatok_2013 (utolsó letöltés: 2016. 07. 14.)

³ A környezeti falugazdász szerint nemcsak a megyében, de országosan is kiugróan sokan, mintegy ezren váltottak ki őstermelői igazolványt – a kilencvenes évek végén ez a szám azonban meghaladta az ötezetet.

Földhasználat a statisztikai adatok tükrében

Földhasználat a Nagykőrösi járásban

Amikor települési szinten próbáljuk elemezni a birtokviszonyokat, meglehetősen nehéz dolgunk van, ugyanis a rendelkezésre álló adatok a gazdálkodók/gazdaságok lakóhelye, illetve székhelye szerinti összeírásokon alapulnak. A magyarországi birtokviszonyok között ez a gyakorlat két esetben vonhat maga után lényegi eltérést a helyi tényleges és az adott helyiségben regisztrált földhasználat között: (1) akkor, ha az adott település határát átlépő nagyüzem működik a településen; (2) ha a gazdálkodók, vállalkozók jelentős részének más településen van a lakóhelyük. Ugyanez a probléma áll fenn az agrárcenzusok és a földalapú támogatásokról megismerhető adatsorok esetében.

A Nagykőrösi járás településeinek vonatkozásában is számottevő az eltérés a közigazgatási terület és az agrárcenzusok során összeírt mezőgazdasági terület között: Nagykőrös esetében a 2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) a település közigazgatási határának 65 százalékát regisztrálta helyi gazdálkodók vagy a városban bejegyzett székhelyű agrárvállalkozások földbirtokához tartozónak ('használt földterület'), míg Kocséron 95, Nyársapáton 55 százalékos volt ez az arány. 2010-re mindhárom településen csökkent a helyi illetékességű gazdálkodók és szervezetek által regisztrált földterületek aránya, Nagykőrösön 3, Kocséron 13, Nyársapáton 37 százalékponttal.

Ennek dacára a helyi földhasználati viszonyok bemutatása során, jobb híján, kénytelenek vagyunk mind az ÁMÖ, mind a földalapú támogatások adataira támaszkodni.

Az agrárcenzusokkal kezdve,⁴ az óvatossággal kezelendő adatok óvatosságot igénylő összehasonlítása azt mutatja, hogy az országos és megyei tendenciáknak megfelelően a vizsgált járásban is nagymértékben csökkent az összeírt gazdaságok száma 2000 és 2010 között. A csökkenés az előregedő, tanyás gazdaságait mindinkább elvesztő Kocséron a megyei átlagnál (40%-os visszaesés) kicsit nagyobb mértékű volt (529 gazdaság helyett 308 összeírt gazdaság 2010-ben, ami 41,8%-os csökkenés egyetlen évtized alatt), míg Nagykőrösön a visszaesés csupán 29, Nyársapáton mindössze 22 százalékos volt. A vidékies életforma visszaszorulását mutatja a konyhakertek területének csökkenése, amelynek mértéke a regisztrált gazdaságok számának alakulásával megegyező tendenciákat mutatott (Kocséron az átlagosnál nagyobb, 70%-os! visszaesés, Nagykőrösön és Nyársapáton jelentős, de a megyei átlag alatti, 50, illetve 32%-os összehúzóadás). Ugyanakkor egy évtized alatt a megyei mértéket messze meghaladóan nőtt a helyiként számba vett gyümölcsös termőterület mindhárom településen, összességében 164-ről 565 hektárra. A bő háromszoros növekedés magyarázatát egyrészt a kedvező termőhelyi adottságok adják, másrészt az indokolja, hogy az ültetvénytelepítés sok család számára bizonyult alkalmas és időzithető befektetési eszköznek a felnövekvő gyerekek támogatására. Végül, de nem utolsósorban az éveken át elérhető támogatások döntő szerepet játszottak a telepítési kedv növekedésében, s ezek nemcsak az új ültetvények telepítését finanszírozták, hanem likvid

⁴ Általános Mezőgazdasági Összeírás 2000 (KSH ÁMÖ 2000), Általános Mezőgazdasági Összeírás 2010 (KSH ÁMÖ 2012).

pénzeszközöket biztosítottak a korábban telepített parcellák műveléséhez is. A nagy területen egyszerre termőre forduló új ültetvények gyorsan növekvő keresletet teremtettek a megbízható, ugyanakkor olcsó idénymunka iránt, amelyet a vizsgált településeken elsősorban külföldi, roma munkaerővel töltenek és töltenek be. (Az idénymunka iránti kereslettel kapcsolatban lásd a zöldség- s gyümölcsstermelőkről szóló fejezetet és Hamar Anna tanulmányát a kötetben).

A birtokviszonyok összefoglaló jellemzéséhez – a fentebb leírt megszorításokkal – alkalmasnak mutatkozik az uniós földalapú támogatások alapján elvégzett birtokrekonstrukció, amely néhány ponton számottevő eltérést mutat a megyei és az országos helyzettől. Az 1. táblázat a duálisnak nevezett birtokszerkezetet illusztrálja, vagyis azt, hogy a földhasználók túlnyomó többsége a termőföld viszonylag kis hányadára szorítkozva kénytelen gazdálkodni, és fordítva: aránylag kisszámú szereplő használja a termőföld túlnyomó részét. A 100 hektárnál nagyobb területet használók arányának eltéréseit (Nyársapát esetében teljes 2013-ban hiányát) azért nem emeljük ki, mert egy-egy nagyobb vállalkozás székhelyének járason kívüli elhelyezkedése döntően befolyásolja ezt az adatot. A sokkal inkább helyi és nagyszámú, 10 hektár alatti gazdaságokra ugyanakkor helytállónak tűnik az a megállapítás, hogy mind Nagykőrösön, mind Nyársapáton szignifikánsan nagyobb területen gazdálkodtak, mint ami akár a megyében, akár az országban jellemző erre a birtokkategóriára.⁵ Kocséron a még 2013-ban is intakt szövetkezet állta útját a vizsgált időszakban a kisbirtokon gazdálkodók nagyobb térnyerésének.

1. táblázat: Dualitás a birtokstruktúrában a Nagykőrösi járásban Pest megyei és országos összehasonlításban, 2008 és 2013

Települések/ aggregátumok	Birtoknagyság	2008		2013	
		Igénylő, %*	Számított terület, %**	Igénylő, %*	Számított terület, %**
Kocsér	10 ha alatt	68,5	8,1	66,5	8,5
	100 ha fölött	1,2	63,7	4,5	41,2
Nagykőrös	10 ha alatt	62,8	11,9	61,0	11,1
	100 ha fölött	4,5	41,2	4,9	45,2
Nyársapát	10 ha alatt	67,0	20,9	63,5	21,1
	100 ha fölött	1,9	18,5	0,0	0,0
Pest megye	10 ha alatt	60,84	72,0	61,9	8,1
	100 ha fölött	4,4	61,9	5,5	61,0
Magyarország	10 ha alatt	68,0	9,2	65,9	8,9
	100 ha fölött	4,4	61,9	4,8	60,6

* 100% = összes igénylő; ** 100% = összes számított terület

Saját szerkesztés a „Földalapú támogatások 2008–2013” adatbázis alapján.⁶

⁵ A 10 hektár alatti birtokot művelő gazdák és az általuk művelt terület esetében figyelemmel kell lennünk arra, hogy az uniós földalapú támogatásokból számított adatról van szó, ami azt jelenti, hogy az 1 hektárnál kisebb szántókat nem tartalmazza.

⁶ Az adatbázist a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal honlapjáról letölthető adatok alapján összeállította Koós Bálint és Király Gábor (Budapest: MTA KRTK). Jogonalap: 132/2009. (X. 14.) FVM rendelet, 96/2013. (X. 14.) VM rendelet.

Földhasználók a Nagykőrösi járásban

A földhasználók alapvető szociológiai jellemzőinek bemutatásához ismét az Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) adataihoz nyúlunk vissza. A KSH Kutatószobában rendelkezésre álló, a 2010-es összeírás mikroszintű adatainak alapján állítottuk össze az alábbi két táblázatot, amelyek a regisztrált gazdaságok irányítói nemének, mezőgazdasági végzettségének és a gazdaságban éves szinten elvégzett munka mennyiségének a munkavégzők hovatartozása szerinti megoszlását szemléltetik.

2. táblázat: A Nagykőrösi járásban regisztrált gazdaságok vezetői nemek és mezőgazdasági végzettségük szerint, 2010

Település	Férfiak	Nők	A férfiak mezőgazdasági szakismerete			A nők mezőgazdasági szakismerete		
			Csak gyakorlat-alapú ismeretek	Alap-képzettség	Teljes körű képzettség	Csak gyakorlat-alapú ismeretek	Alap-képzettség	Teljes körű képzettség
			fő					
Kocsér	245	64	204	31	10	62	2	
Nagykőrös	1219	482	1058	114	47	449	9	24
Nyársapát	308	137	260	41	7	129	8	
Összesen	1772	683	1522	186	64	640	43	
	%							
Kocsér	79,3	20,7	83,3	12,6	4,2	0,97		
Nagykőrös	71,7	28,3	86,8	9,3	3,9	0,93	0,02	0,05
Nyársapát	69,2	30,8	84,4	13,3	2,3	0,94	0,06	

Forrás: KSH Általános Mezőgazdasági Összeírás, mikroadatok (KSH ÁMÖ 2010).

A 2. táblázat jól érzékelteti, hogy a gazdálkodás világát a férfiak uralják a vizsgált településeken is: Kocséron a gazdaságirányítók majdnem 80 százaléka férfi, míg arányuk Nagykőrösön kicsit több, Nyársapáton némileg kevesebb, mint 70 százalék. A táblázatból az is kiolvasható, hogy mezőgazdasági végzettség tekintetében nem állnak jól a férfi gazdaságirányítók sem, közöttük is igen csekély a legalább alapfokú mezőgazdasági végzettségük részesedése (9,3% Nagykőrösön, ahol a legkevesebb és 13,3% Kocséron, ahol a legtöbb), a teljes körűen képzett szakemberek aránya pedig kifejezetten alacsonynak mondható. Ugyanakkor a női gazdaságvezetőknek legfeljebb elvétve van szakirányú képzettsége: a 683 női gazdaságirányítóból mindössze 43 főnek. A szakirányú képzettség hiányában szerepet játszhat a gazdaságirányítók viszonylag magas kora, Kocséron a férfiak 55, a nők 77 százaléka, Nagykőrösön 52 és 59 százaléka, Nyársapáton 51 és 62 százaléka 55 éves vagy annál idősebb.

A női gazdaságirányítók magasabb kora és a szakirányú képzés hiánya is magyarázhatja azt a képet, amely a 3. táblázatból bontakozik ki. E szerint a női gazdaságirányítók a gyakorlatban megszerzett ismeretek alapján kisebb gazdaságokat irányítanak, és nagyobb mértékben támaszkodnak saját munkájukra, mint a férfi gazdaságirányítók. A nők lényegesen kisebb arányban részesednek a mezőgazdasági terület használatából, mint azt számuk indokolná, az általuk vezetett gazdaságokban pedig lényegesen kevesebb a nem családtagok (alkalmazottak, idegymunkások vagy szerződéssel dolgozók) által végzett munka aránya, mint a férfiak által vezetett gazdaságokban, amelyet vélhetőleg a nagyobb méretek és a speciális kultúrák indokolnak. Hasonló arányokat találtak és azokra hasonló magyarázatot adtak a kutatás keretében ezres mintán felvett kérdőíves vizsgálat elemzői. (Lásd erről Csurgó, Kovács és Megyesi tanulmányát a kötetben.)

3. táblázat: A Nagykőrösi járásban regisztrált gazdaságok vezetőinek megoszlása nemek, a mezőgazdasági föld használatában való részesedésük és az éves munkafelhasználás szerint

Település/nem	A gazd. irányító neve	A termőföld használatából való részesedés	Az éves munkaegység (ÉME) megoszlása							ÉME
			Saját munkavégzés	Családtag	Alkalmazott	Idegymunkás	Szerződéssel dolgozó	Összes		
			%							
Kocsér										
Férfi	79	92,3	40,9	22,8	36,25	0,00	0,05	100,0	250,7	
Nő	21	7,7	76,5	15,6	5,73	2,20	0,00	100,0	28,4	
Nagykőrös										
Férfi	72	75,4	47,67	32,55	11,80	6,89	1,09	100,0	941,2	
Nő	28	24,6	54,34	35,86	4,52	3,70	1,59	100,0	290,8	
Nyársapát										
Férfi	69	87,7	59,67	32,20	3,25	3,87	1,01	100,0	161,6	
Nő	31	12,3	76,93	23,07	0,00	0,00	0,00	100,0	34,3	

Forrás: KSH Általános Mezőgazdasági Összeírás, mikroadatok (KSH ÁMÖ 2010).

A korábbi és a jelenlegi kutatások fő vonalainak egybevetése

A kilencvenes évek elejétől majd' egy évtizeden át vizsgáltuk a három település, elsősorban Nagykőrös agrárgazdaságának átalakulását, érdeklődésünk fókuszában a régi struktúrák lebontása, az új kialakulásának folyamata, a történelmi folyamatosság és a változás dinamikája állt (Bihari–Kovács–Váradai 1996, Kovács 1998a, b, Kovács–Váradai 1996, 2002, 2005). Amikor közel másfél évtized után visszatértünk e három településre, a kilencvenes években kialakult struktúrák stabilitásával, a folyamatosság jeleivel és változásokkal egyaránt szembesülhettünk. A földből élők között a legjelentősebb gazdálkodók, társas és egyéni vállalkozások köre alig változott, e szereplők stabilan megvetették a lábukat az agrárgazdaságban. A változások a gazdaságok átadásához, a generációváltáshoz, az egyes ágazatok jövedelmezőségének, piaci pozíciójának alakulásához, a különböző gazdaságtípusok sebezhetőségéhez kötődnek.

Nem egy olyan idősebb és középkorú gazdálkodóval beszélünk, aki nem tudja kinek átadni gazdaságát, mert a gyerekek nem helyben élnek, más szakmát választottak, nincs „*huzalmuk*” a mezőgazdasági munkához. Van, aki még reménykedik: talán majd az egyik unoka, aki láthatólag szereti az állatokat, és már kicsi kora óta szívesen ül traktoron. Addig is az idős gazdák – akár nyolcvanévesen, megroppant egészséggel is – dolgoznak a földjeiken. Vannak azonban olyan gazdaságok, amelyeket két generáció működtet, ahol a gyerekeket is mezőgazdasági pálya felé terelik, ahogy arra is van példa, hogy a gyerekek vagy vők eredeti szakmájukat otthagynak kezdenek gazdálkodásba.

Amint azt az adatok is igazolták, a mezőgazdaság erős pozíciója ugyanakkor csak más vidékekhez képest szembetűnő, az ágazat hanyatlása itt is drámai méreteket öltött, elsősorban az állattartás szorult vissza korábban elképzelhetetlennek tartott mértékben: a sertéstartás lényegében az önellátás terepére szorult vissza, a tejelő teheneket tartó tanyasi kiscsaládokat a tejpiaci koncentráció, a minőségi elvárások szigorodása, az ágazatot sorozatosan megrázó válságok sodorták veszélybe. A konzervgyár bezárása Nagykőrös gazdasági erejének megroppanásához vezetett,⁷ és a kisüzemi szabadföldi zöldségtermesztés drámai mértékű visszaesésével járt. Egyben eltűntek azok a megélhetési stratégiák, amelyek a sertéshizlalás, a kisüzemi zöldségtermesztés révén a szövetkezetekben dolgozók mellett a nem mezőgazdaságban foglalkoztatott családok tömegeit is évtizedeken át az árutermelő agrárgazdasághoz kötötték. Márkus István a kilencvenes években még csak a veszélyét érzékelte annak, ami az ezredfordulót követően bekövetkezett, nevezetesen, hogy széthullik a hármasszámú bázis, a mezőgazdasági nagyüzemi vagy ipari munkahely, amely kiegészül a háztáji gazdasággal, „*amire (...) az utolsó évtizedekben több ezer család élete épült, és ami a többség felemelkedését lehetővé tette*” (Márkus 1996 [1993]: 113–114). Abban, hogy ez a folyamat lassabban ment végbe Nagykőrösön és a szomszédos két faluban, mint az ország más területein, az agrártermelés hagyományos súlya és az ugyanolyan

⁷ A privatizáció során francia tulajdonba került Bonduelle-ben ugyan folyik nagy volumenű termelés, de csak öntözéses kultúrák (főleg zöldborsó és csemegekukorica) teremtetnek, amivel csak kevés helyi gazda tud élni. Igaz ugyan, hogy 2013-ban indította el a gyártást a konzervgyár egyik telepén a Nagykőrösi Konzerv Kft., amely azonban még kapacitásai töredékén termel.

válságban lévő, de a privatizációt követően bő egy-másfél évtizedig még működő felvevő-piacok játszottak szerepet.

A nagyüzemi átalakulás mintázatai

A Nagykőrösi Állami Gazdaságot 1976-ban a Ceglédi Állami Tangazdasághoz csatolták, s ettől kezdve a ceglédi központú CÁT kerületi üzemegységeként működött. A kilencvenes években mintegy ezer hektár került ki az állami gazdaság kezeléséből, a terület nagyobb-részt a kárpótlási folyamat során került nagykőrösi gazdákhöz, kisebb részét egyhektáros darabokban az állami tangazdaság osztotta ki dolgozói között. Ekkor a kerület 1050 hektár saját és bérelt területet művelt a térség legkorszerűbb gépparkjával, emellett egy 250 hektáros gyümölcsös és egy 800-as tehenészeti telep állt a gazdaság kezelésében (Kovács–Váradi 1996). Az állami tangazdaság 1993-ban alakult részvénytársasággá, privatizációjára 2001-ben került sor, a Dél-Pest Megyei Mezőgazdasági Zrt. előbb a dolgozók és a Magyar Fejlesztési Bank tulajdonában volt, majd Nyerges Zsolt érdekltségébe került. A tizennégy településen működő DPMMG Zrt. állami földbérletei közül Kocséron egy kis darab erdő, Nyársapáton kétszáz hektárnyi gyepterület található. Nagykőrösön az 1770 hektárnyi művelt terület nagyobb része állami, kisebb része magántulajdonban lévő bérlet, gyepterületet éppen úgy tartalmaz, mint gyümölcsöst.

Az állami tangazdaság mellett az átalakulás idején a három településen négy termelő-szövetkezet működött. A nyársapáti Haladás Mgtsz 1992-ben új típusú szövetkezetté alakult, ahol azonban jószereivel csak az ipari és szolgáltató ágazat maradt. A földeket mindenki kimérette magának, mert gazdálkodni akart, így a szövetkezet által művelt kétezer-ötszáz hektár ötszázra zsugorodott, ami éppen fedezte a megmaradt szarvasmarha-állomány takarmány szükségletét. A növénytermesztést 1995-ben, a tehenészeti telepet 1997-ben számolták fel (Kovács 1998a), az ezredfordulót követően a Haladás végelszámolásra került.

A kocséri Petőfi Mgtsz is új típusú, ágazati elven szerveződő szövetkezetté alakult. Ebből a kemény kézzel vezetett és egyben tartott szövetkezetből 65 ember vált ki az átalakulás idején a vagyon tíz százalékával, ám ők is csak perek árán juthattak a kivitt vagyontárgyakhoz. A szövetkezet tagságának, dolgozóinak többsége a foglalkoztatás biztonságának reményében és a szövetkezet által nyújtott egyéb szolgáltatások miatt döntött a maradás mellett. A foglalkoztatottak száma azonban a kilencvenes években a korábbi felére csökkent. A tágabb dél-pesti térségben egyedül Kocséron maradt meg az állattenyésztés teljes vertikuma (sertés, juh, kettős hasznosítású és húsmarha, utóbbiak törzstenyészetek). Az állatállomány számára szükséges takarmány biztosítása veszélybe került, mert az átalakulási, kárpótlási folyamat következtében a szövetkezet 1300 hektár használatától esett el, így kénytelen volt más települések határában bérelni közel 700 hektárt (Kovács 1998a). A szövetkezet azonban súlyos likviditási problémákkal küzdött, a sertéshizlalást felszámolta, a juhállományt értékesítette, a dolgozók létszámát és a béreket folyamatosan csökkentette, és 2009-ben csak úgy tudott megmenekülni a felszámolástól, hogy külső befektetőnek adta el a szövetkezeti részjegyeket. Három vevő jelentkezett, a szövetkezet azé lett, aki a legjobb ajánlatot tette; egy olyan Bács-Kiskun megyei vállalkozóé, aki szeszgyártásban

szerzett tőkét forgatta a mezőgazdaságba. A vevő kifizette a felhalmozott adósságot, megtartotta a 120 dolgozót is, nyugdíjazás, elbocsátások miatt azonban 2012-ben az alkalmazottak száma 70 főre csökkent. A cég nem tudta másként kivédeni a tej felvásárlási árának újabb csökkenését. A szövetkezetben ma húsmarhát tartanak, a tehenészetből olasz exportra viszik a tejet.

A két nagykorósi termelőszövetkezet az átalakulás idején különböző stratégiát követett, s történetük is eltérő irányba vezetett. A Toldi Mgtsz először új típusú termelőszövetkezet alakult, amely azonban nem tudott úrrá lenni a tartós likviditási válságon, folyamatosan görgette maga előtt adósságállományát. Már a kilencvenes évek derekán látszott, hogy azok jártak jól, akik a szövetkezeti vagyon tíz százalékával – a kivitt vagyontárgyakra eső 22 százalékos adósság kifizetése után – kiváltak, hiszen a bennmaradók üzletrészenek értéke folyamatosan devalválódott. A szövetkezeti vezetés lépései, a termelő ágazatok kft.-kké és holding típusú szövetkezet alá szervezése, majd a külső tőkebevonás legfeljebb kitolta, de elhárítani nem tudta a szövetkezet végelszámolását, amely az ezredfordulóra be is következett (Kovács 1998b; Kovács–Váradi 1996). Az Arany János Mgtsz vagyonából a kiváló tagok és külső üzletrész-tulajdonosok nagyobb, 35 százalékos részt szakítottak ki, az utódszervezet pedig már 1993-tól holdingként működött. A kiválások után megmaradt működőképes vagyont két kft.-be szervezték ki, az egyik szántóföldi növénytermesztéssel és szolgáltatásokkal foglalkozik, a másik a szarvasmarhatelepet működteti, s tevékenységét azzal kezdte, hogy a húsmarhaállományt tejtehenállományra cserélte. A holding szövetkezet maga 2013-ra végelszámolás alá került; erről a megmaradt 15 tag közgyűlése döntött, mert „nem volt már értelme” fenntartani. A holding könyveléssel foglalkozott, a termelő kft.-k egy idő után erre a szolgáltatásra nem tartottak igényt, s a központban dolgozók száma is folyamatosan csökkent a nyugdíjazások miatt. A szövetkezeti üzletrészt és a kft.-kben lévő üzletrészeket „kicsérték”, vagyis a szövetkezet kft.-kben lévő üzletrészt a kft.-k tulajdonosai papíron megvették. Az a csekély vagyon, amelyet a szövetkezet nem tudott értékesíteni, a végelszámolást követően a TESZÖV tulajdonába kerül.

Földből élők – szervezeti és gazdálkodói portrék

Szövetkezeti utódszervezetek

A kilencvenes években átalakult szövetkezetek utódszervezetei közül 2013-ban már csak a kocséri működött, a falun kívülről érkezett tulajdonosi körrel, összeszűkült termelési kapacitásokkal és csökkent létszámmal, likviditási problémákkal. Nagykorósón két, a szövetkezeti átalakulás során kiválással létrejött gazdasági társaság tudott talpon maradni, de működésük közös jellemzője a tartós tőkehiány. A növénytermesztő kft. 1200 hektár bérelt területen kezdte meg a gazdálkodást, ami azonban egy évtizeden belül 90 hektárra zsugorodott. E rendkívüli mértékű csökkenés oka, hogy a kft. nélkülözötte a műveléshez szükséges gépparkot, és kezdettől a szövetkezetből gépekkel kivált cégtől vette meg a szolgáltatást. Így a lejárt bérleti szerződéseket nem újították meg, hanem átadták annak az erősödő, fejlődő szolgáltató vállalkozásnak, amely a megmaradt területet ma is műveli. A növényter-

mesztő kft. pályázatokon sem tudott részt venni, mert árbevételének több mint fele kereskedelemről származik; a városban üzemeltetett boltban takarmányt és növényvédőt szert árúsítanak. A kft.-t „a szegénység” kényszerítette arra 2002-ben, hogy bekapcsolódjon az Agrár Környezetgazdálkodási (AKG) Programba, teljes biogazdálkodást folytatnak, a rossz homokon olasz és német piacra kerülő étkezési rozst, vetésváltásként lucernát termesztnek, amit a tehenészeti telep számára értékesítenek. A hatvanas évei elején járó, nyugdíjas ügyvezető, egyben a gazdasági társaság 50 százalékos tulajdonosa és alkalmazottja szerint a cél *„szinten tartani, vegetálni, a három embert megtartani”*. A növénytermesztő kft. egy évtizeden belül középüzemből kisüzemmé zsugorodott, s mivel az ügyvezető felnőtt gyermekei nem érdeklődnek a mezőgazdasági termelés iránt, várható, hogy néhány éven belül a telephely az egyik tőkeerős nagykereskedési vállalkozás tulajdonába kerül.

A tehenészeti telepet üzemeltető kft. működését a tulajdonosi szerkezet átalakítása és az ágazatot 2008 óta sújtó válságból való kiút keresés határozta meg. A kft.-nek 36 tulajdonosa volt, 96 százalékban magánszemélyek, négyszázaléknyi tulajdonrészrel gazdasági társaságok, köztük a tejet kezdettől napjainkig felvásárló cég rendelkezett. A likviditási problémák miatt már a megalakulást követő években szükség volt külső tőkebevonásra, a befektetői csoporthoz gazdasági társaság és magánszemély egyaránt csatlakozott. 2008-ban a tej felvásárlási árának jelentős csökkenése mellett fogott a kft. az uniós követelményeknek megfelelő környezetvédelmi, állatjóléti beruházásba, a szerveztrágya-tároló építésébe. Az ötvenmilliósi beruházás eladósodáshoz és állandó pénzügyi problémákhoz vezetett. A likviditási válság 2008 és 2010 között tetőzött, 2008-ban kénytelenek voltak eladni 54 vemhes üszőt, ekkor a korábbi 310–320 fejőstehén-állomány 270-re zsugorodott. A kft. alkalmazottainak létszáma stabilnak mondható, az indulástól 25 fő. Egy svájci frank alapú hitel következményeivel súlyosbított pénzügyi nehézségek a vizsgálat idejére mérséklődtek, amiben a felvásárlási árak emelkedése játszott szerepet; ekkor már folyt az állomány bővítése abban a reményben, hogy elérik: az ötszázas telepen háromszáz tehén termeljen.

Gépi szolgáltatók

A gépi szolgáltatást nyújtó vállalkozások gyökerei nem egy esetben a nyolcvanas évekre nyúlnak vissza, amikor *„a tévesz által eladott rossz kis traktorokkal”* már művelték mások háztáji földjeit, zártkertjeit. A kilencvenes évek elején a tulajdonosok nagyobb részének problémát jelentett a gyakran több családtag nevében, több tagban elhelyezkedő föld művelése, a többség nem is rendelkezett az ehhez szükséges eszközökkel. Akkoriban gyakori volt, hogy a szövetkezetből kihozott egy-egy gép révén az egymással családi, baráti kapcsolatban lévő gazdák kölcsönösen kiségitették egymást, méltányosan számított áron kölcsönadták egymásnak a gépeket. Mások a még működő nagyüzemeknek vagy az induló gépi szolgáltató vállalkozásoknak adták művelésre földjeiket (Kovács–Váradai 1996). Tapasztalataink szerint a kaláka típusú együttműködések visszaszorultak, az alapvető gépeket mindenki beszerezte, a gépi szolgáltatást végző vállalkozókká vált szövetkezeti dolgozók és középvezetők ugyanakkor az agrárgazdaság stabil szereplőivé váltak. A gépi szolgáltatást nyújtó vállalkozások köre maga is tagolt, a vállalkozások tőkeereje, gépparkja és a bérelt

terület nagysága mentén. A szolgáltatók nem csak bizonyos termelési fázisokat végeznek el bémunkában, kezdettől jelen vannak a földbérleti piacon, s maguk is földtulajdonosok, saját gazdaságot is visznek.

A legnagyobb szolgáltatónak a kocséri Petőfi, valamint az Arany János Mgtsz.-ből kivált két tulajdonos által alapított vállalkozás volt tekinthető 2013-ban, amely a legnagyobb területen, több mint ezer hektáron gazdálkodik a nagykőrösi határban, a bérelt földek egy kisebb részét a kft., nagyobb részét a vállalkozás tulajdonosainak családi gazdaságai művelik.

Tapasztalataink szerint a gépi szolgáltatások piacán kicsik és nagyok megférnek egymás mellett, ezt a piacot a stabilitás jellemzi, *„nagyjából kialakult, hogy ki mit és hol csinál. Kvázi terület szerinti felosztás van, vannak kisebb átfedések, de nem jellemző a rivalizálás, a piac elhódítása, jó a légkör”*. A jó légkör jele az is, hogy a szolgáltatók általában összeülnek, hogy megbeszéljék az árakat.

Új gazdák: a kilencvenes években induló gazdaságok

Növénytermesztő dominanciájú gazdaságok

A kilencvenes években növénytermesztésbe fogó földtulajdonosok köre származását, foglalkozását, társadalmi állását, piaci ismereteit és kapcsolatait, a földhöz, gazdálkodáshoz fűződő elvárásait tekintve is heterogén volt (Kovács–Váradi 1996). A máig talpon maradt gazdaságok körére is e tovább élő heterogenitás jellemző. A kilencvenes években elindított gazdaságok útja eltérően alakult, s a különbségek hátterében a gazdaságok mögött álló családok szerkezete, a rendelkezésre álló, mobilizálható tőke nagysága és jellege, a gazdálkodás jövedelmezősége, a sikerek és kudarcok egyaránt szerepet játszanak.

Két olyan agrárvállalkozás működik a nagykőrösi határban, amely régi polgárfamíliának a kárpótlási folyamatban gyökerező tudatos földszerző és vállalkozásépítő stratégiája eredményeképpen növekedett nagyra. Az egyik vállalkozást két közeli, oldalági rokonságban álló férfi alapította mintegy kétszáz hektár, kárpótlási árverésen szerzett területtel, amelyen szántóföldi növénytermesztésbe kezdtek. Egyikük egy mérnöki végzettséget szerzett, akkor harmincas éveinek elején lévő fiatalember, aki komoly politikai ambíciókat is táplált: a helyi Kisgazdapárt alapító tagja, több tisztség viselője, a helyi közgyűlésben képviselője volt, aki tanult szakmáját váltotta mezőgazdasági vállalkozásra. A Kisgazdapárt szakadása után a Fideszhez igazoló képviselőként, majd alpolgármesterként dolgozott egészen 2014-ig, de sohasem főállásban. Vállalkozásának kiépítése vált fő tevékenységévé, egyesek szerint szenvedélyévé azután is, hogy korábbi üzlettársával a közös cég megszűntetésében egyeztek meg, és a vállalkozást egyedül vitte tovább. Életútja a vállalkozói és a politikai karrier összefonódását példázza, amelynek során, megfelelő ismeretek, információk és kapcsolatok birtokában, kemény munka mellett nemcsak tetemes, mintegy 600 hektáros, családi tulajdonban lévő földvagyonra tett szert, hanem megvette a volt Toldi téesz tehenészeti telepét is. Gépállományát, magtárait folyamatos és sikeres pályázati támogatással gazdagította, miközben gazdaságát korszerűsítette, diverzifikálta, míg a kutatás idejére az intenzív, öntözéses zöldborsóültetvénytől kezdve a gabonatermesztésen és tároláson keresztül a tejelő szarvasmarhatartásig ívelt.

Anélkül, hogy részletesen kitérnénk a helyi elitek, azon belül a politikai elit összetételének sajátosságaira, megjegyezzük, hogy Nagykőrös mezővárosi jellegéből adódóan a helyi hatalomban a rendszerváltozás előtt és azt követően is nagy súlya volt az agráriumban vagy/és élelmiszeriparban érdekelt képviselőknek, sőt, a kilencvenes évek elejétől a város az országos politikában is képviseltette magát.⁸ 1994-től agrárproletár háttérből érkező kertészvállalkozó volt Nagykőrös polgármestere független, de az SZDSZ által támogatott jelöltként, majd 2008 óta a módos parasztpolgári családból származó állatorvos, Czira Szabolcs ül a polgármesteri székben a Fidesz–KDNP képviselőtestületében. Nyársapáton és Kocséron is a képviselő-testület tagsága mintegy felének van agrárérdekeltsége, Nyársapátot 2006 óta vezeti agrárvállalkozó, aki egyben a gazdakör elnöke, Kocsérnak pedig már korábban is a gazdálkodói körből érkező polgármestere volt.

A másik nagyméretű, de családi keretek között működő gazdaságot egy nagykőrösi állatorvos alakította ki; 260 hektár szántó, 60 hektár legelő és mintegy 500 hektárnyi erdő van a családtagok tulajdonában. A kárpótláson visszaszerzett birtoktestek mellé az állatorvos, pénzzé téve mobilizálható vagyontárgyait, 1993 és 1996 között folyamatosan vásárolt aranykoronát⁹ 1000 majd 1500 forintos áron, amelynek ellenértékeként körülbelül tízmillió forintnyi értékben vásárolt földet, és Nagykőrös legjobb minőségű területein sikerült megvetnie a lábát. Szakmája nagyban hozzájárult a sikeres birtokgyarapításhoz, az állattartó gazdákhöz járva könnyen megtudta, kinek van eladó aranykoronája: „szerencsém volt, volt rálátásom, ismeretségem”. A kapcsolati tőke szerepet játszott abban is, hogy volt szövetkezeti vezetőkkel közösen vette meg a Toldi tévesz egyik telephelyét szárítóval, magtárral, tisztítóval; töredék áron felvásárolt üzletrészekkel jutottak a vagyonhoz. A három tulajdonos kezében lévő kft. ma a hajdani kapacitások töredékén termel. A családi gazdaságnak a nagyszülőktől kezdve a gyerekekig mindenki tagja, de termelést a családtagok nem végeznek, az erdőt egy betéti társaság gondozza, a legelőt állattartóknak adják bérbe, a szántót az állatorvos kereszttája, majd annak halála után az örökös műveli, a tulajdonosra csak a vetőmag, műtrágya, vegyszerek stb. beszerzése hárul.

Az e csoportba tartozó gazdaságok többsége nem birtokol a két bemutatott gazdasághoz hasonlóan nagy területet, és jellemző, hogy a család egy vagy több tagja részt vesz a gazdálkodásban.

Éppen a kutatás éveiben zajlott az egyik nagykőrösi családban a generációváltás. A gazdaság alapjait egy középiskolai tanár teremtette meg, aki a kárpótláson szerzett birtokán abban a reményben vágott bele egyedül szántóföldi növénytermesztésbe, hogy értelmiségi pályára készülő két leánya számára stabil egzisztenciális hátteret tud majd biztosítani, s mert kötelességének érezte, hogy ősei földjét ne kótyavetyélje el. A gazdasághoz jelenleg saját tulajdonként 120 hektár szántó, 80 hektár legelő, 40 hektár gyeper, valamint két hektárnyi zárkert tartozik. A gyeper, legelőt állattartó gazdának adják bérbe, a zárkertekben

⁸ Ábrahám Tibor, a Nagykőrösi Konzervgyár vezető főmérnöke SZDSZ-színekben volt parlamenti képviselő a kilencvenes évek elején, Czira Szabolcs előbb Kisgazda-, majd Fidesz-színekben foglal helyet a parlamenti padsoraiban 2008 óta.

⁹ Az aranykorona (AK) földminősítési értékszám, egységnyi területű föld tiszta jövedelmének, vagyis termőképességének, fekvésének, művelhetőségének mutatója.

a tanár úr diót telepített. Egyik vejét fokozatosan vonta be a gazdaság munkálataiba, míg végül a nyomdász vő 2012-ben, negyvenéves korában otthagyta kecskeméti munkahelyét, hogy minden idejét a gazdálkodásnak szentelje, még egy darabig apósa segítségével, aki azonban hivatalosan kilépett a családi gazdaságból, helyét pedagógus leánya foglalta el. A lány és a vő úgy ítélték meg, hogy 120 hektár saját szántó elegendő ahhoz, hogy a férfi munkájával egy négytagú családot eltartson. Igaz, a pedagógus fiatalasszony nem hagyta ott munkahelyét, és a földalapú „*támogatás nélkül nagy bajban lenne*” a jövedelmezőség.

A gazdálkodás jövedelmezőségéről borulátóbban nyilatkozott egy ötvenes évei elején járó férfi, aki gépszerelő volt az Arany János szövetkezetben, ahonnan azért vált ki, hogy a maga ura lehessen, s mert reménykedett abban, hogy a mezőgazdaságból meg tud élni. Induláskor 16 hektár részarányként kapott, és a vásárolt saját, valamint tíz hektár bérelt földterületen gazdálkodott, a gépparkot fokozatosan fejlesztette a maga erejéből. Az azóta eltelt évek alatt a művelt területet vásárlással és főként bérlettel 100 hektárra bővítette. Saját beruházásként épített a tanya mellé egy magtárat, itt tárolt terményeit értékesíti a kistermelőknek, ám ez a tevékenysége egyre kevésbé jövedelmező a kisüzemi állattartás visszaszorulása miatt. Tőke hiányában nem sikerült elmozdulnia a növénytermesztésről a vegyes gazdaság kiépítése felé (25 marha beállítása közel 30 millió forintot igényelne), a gépi szolgáltatás piacára sem sikerült belépnie. Fia gépészmérnök, Gödöllőn tanul, s mutat is hajlandóságot a gazdálkodásra. Reméli, hogy a fiú átveszi a gazdaságot, különben az egész átdolgozott húsz év hiábavaló volt: „*itt eltelik negyven év, amikor a téeszben vagyunk, aztán meg ki tudja meddig, ilyen kényszerparasztok vagyunk, aztán meg ki tudja, mit hoz a jövő...*”

Már nyugdíjas volt az kőrösi ipari vállalkozó, aki egy másik színfolt a kőrösi agrár kisvállalkozók helyi palettáján. Ő is a maga és felesége kárpótláson visszaszerzett földjein szántóföldi növénytermesztésbe fogott. Ahogy korábban is szakkönyvekből tanulta meg a sertéshizlalás fortélyait, az új gazdaságát is a szaksajtó folyamatos tanulmányozására, szakemberekkel való konzultációkra támaszkodva indította el, de az aratás kivételével ma is mindent maga csinál. A város jó termőhelyi adottságú területein fekvő birtokon mindig is jó minőségű étkezési búzát, kukoricát és napraforgót termesztett. A gazdasághoz egy tanya is tartozik, ahová állatokat álmodtak, de a tanyasi állattartó kisüzem kiépítésére se pénz, se erő nem volt elég, s hangsúlyozzák, hogy megfelelő embert se találnának. A családi gazdaságot a házaspár, a fővárosban élő lányuk és a két unoka alkotja, a leszármazottak – részben már nevükön a föld, részben megöröklik – nem mutatnak hajlandóságot a gazdálkodásra. Az előbb 88 hektárra bővült birtok az elmúlt tíz évben 58 hektárra csökkent, noha vettek is földet, kénytelenek voltak értékesíteni is, mert a fővárosban élő családnak segítségre volt szüksége. A házaspár idős, beteges, s gyakran van rossz, veszteséges évük, de „*ezzel együtt kell élni*”, csinálják, ameddig bírják. A gazda mindig megy a határba, „*meg-ütne a guta, ha nem csinálnám, megszoktam a korai kelést, a munkát*”.

Állattartók

A sertéshizlalás, amellyel jó néhány évig jőszerivel minden interjúalanyunk foglalkozott, eltűnt a gazdaságokból. Két nagykőrösi gazdaságról tudunk, ahol mangalicatenyésztéssel foglalkoznak. A mangalicatartás előnye, hogy kis területen is nagyobb számban tartható,

s hogy „nem kell versenyezni uniós árakkal”. A kisebbik, harminckötés állománnyal rendelkező házaspár korábban a konzervgyárnak termelt zöldséget, ám a romló jövedelmezőség miatt váltottak, a mangalicában láttak fantáziát. A házaspár a városban él, a jószágokat egy tanyán tartják, ahol már húsz éve egy háromtagú család lakik, „hogy ne maradjon üresen a tanya”, s gondozza az állatokat a gazda rendszeres felügyelete mellett. Az asszony a könyvelési munkákat végzi, ő felelős a szakmai szövetséggel való kapcsolattartásért is. A gazdasághoz 20 hektár saját terület tartozik, ahol megtermelik a szükséges takarmányt, már a két kamasz fiú is rendszeresen ül a traktoron, ők a mezőgazdaságban képzelik el a jövőjüket, középiskolát is eszerint választottak.

Még csak harmincas évei derekán jár az a gazdálkodó, aki 2003-ban fogott gazdálkodásba, először másodállásban, 2009 óta vállalkozóként. Édesapja a Toldi szövetkezet egyik jogelődjében főállattenyésztő volt, édesanyja ugyanitt könyvelőként dolgozott. Gazdaságának alapját a szülők városszéli zárkertje és részarányként kapott 10 hektár szántója adta. E gazdaság figyelemre méltó jellemzője a több állattenyésztő cégnél szerzett szaktudás, tapasztalat mellett a több lábbon állás. A zárkertben található a hatvankötés országos híré mangalica törzstenyészet, amelynek szaporulatát szerte az országban értékesíti. A 90 hektáros szántóföld közel felén biogazdálkodást folytat, igaz, anyagi kényszerből, a támogatás miatt, s a kutatás idején éppen azt tervezte, hogy az adminisztráció bonyolalmassága miatt lemond a biogazdálkodásról. A gazdasághoz emellett 13 hektáros gyümölcssterület tartozik. Ez a szerkezet biztosítja a gazdaság stabilitását:

„...a sertésenyésztés finanszírozza a napi kiadásokat, olyan, mint egy családban a havi fizetés, a növénytermesztés finanszírozza [a támogatásoknak köszönhetően] az állattenyésztést, abba nem is kell berakni pénzt, a gyümölcsstermesztés pedig a szezonban olyan bevételt jelent, amiből az esetleges negatívumokat ki lehet egyenlíteni, s ha marad valami, azt fejlesztésre lehet fordítani.”

A fejlesztés lényegében földvásárlást jelent, a fiatal vállalkozó nagy bánata, hogy a 90 hektárból mindössze 25 a saját tulajdona.

Jártunk olyan tanyasi kisgazdaságban, ahol az idősödő, betegeskedő asszony egymaga küszködik a mind kevesebb jószággal, ma is kézzel feji a hat-hét tehenet. A rendkívül alacsony felvásárlási árak, az egészségügyi problémák ellenére az asszonyok a jószág iránt érzett szeretetből és kényszerből, más lehetőség híján addig folytatják a jószág tartást, amíg a lábukról le nem esnek. Néhány éven belül az ilyen kis tanyasi gazdaságok végleg eltűnnek.

Ugyanakkor a termelőszövetkezeti vagyont tovább működtető gazdasági társaságok mellett, ha nem is nagy számban, vannak olyan közepes és kis gazdaságok, amelyek úrrá tudtak lenni az ágazatot sújtó válságon, az ingadozó felvásárlási árak okozta nehézségeken és tartós szereplői a helyi agrárgazdaságnak.

Más utat járt be egy jogi, szervezeti formáját tekintve kft.-ként működő kétgenerációs, a szülők és három felnőtt gyerek alkotta családi gazdaság. A gazdaság alapját a kocséri szövetkezetből kihozott jószágokkal és a kárptóláson szerzett, valamint részarányként járó földterülettel teremtették meg a szülők. A Nagykőrös és Kocsér határán elhelyezkedő

telepen 2013-ban 110 jószágot tartottak, köztük 36 fejős tehenet. A gazdaság 130 hektár földet művel, 30 hektár a családtagok tulajdona, a többi bérelt. A kft. 2007-ben elnyert egy uniós, az állattartó telepek korszerűsítését célzó pályázatot, amelynek megvalósítása számottevően javított az állatok jóllétén, a tejtermelés hatékonyságán, és ami nem kevésbé fontos, lényegesen könnyítette a családtagok munkaterheit. A megvalósításhoz azonban hitelfelvételre kényszerültek, ami súlyos következményekkel járt. 2009-ben vásároltak 43 tehenet, amelyek közül a következő évben 30 elpusztult; nem volt pénzüik arra, hogy minden kiegészítőt megvegyenek számukra, s az ásványi anyagok kimosódtak a szerzetűkből. Mindeközben 2009-ben a tejszárak az előző évi felére zuhantak, s csak lassan értek el megint olyan szintre, hogy a gazdaság ma nem veszteséges, nagyjából kiegyensúlyozottan működik. A három gyerek továbbtanult, de egyikük sem a szakmájában dolgozik, úgy döntöttek, hogy a családi gazdaságban boldogulnak. A szülők a telep területén álló tanyában laknak, a gyerekek idejárnak dolgozni kocséri otthonukból, a két lány apjuk és egy hosszú évek óta állandó – de csak néhány éve hivatalosan bejelentett – alkalmazott mellett a fejszben, az állatok gondozásában vesz részt, a fiútestvér a gépi munkákat végzi a szántóföldön. A gazdaságot a szülők már a három gyerekre írták, akik a likviditási helyzet függvényében a kft. részidős vagy teljes foglalkoztatású alkalmazottai – fizetést egyikük sem kap. Kifizetik utánuk a járulékokat, a családi házak rezsijét, ennek fejében „minden megvan, ami kell”, az édesanya naponta főz az egész családra, saját ellátásra ott a tej, a disznó- és csirkehús – és a szabadság. A két fejsz között lehet ügyet intézni, az iskola után a gyereket is oda lehet hozni a tanyára, a fiútestvér szabad idejében mások földjén is dolgozhat saját zsebre... Szerencsés körülmény, hogy mindhárom gyerek házaspárja bejelentett alkalmazottként dolgozik nagykovácsi munkahelyén, így mindenütt számolhatnak egy biztos keresettel. A család mindent maga old meg, a kisebbik lány írja a pályázatokat, ő szakképzett inszeminátor is, a kisebb fejlesztéseket saját erőből fedezik, állatorvost is csak végszükség esetén hívnak.

E többgenerációs családi munkaszervezetre épülő, a válságos időszakokat is átvészelni képes gazdasággal összehasonlítva sérülékenyebbek a tanyasi tehenéstartó kisüzemek, különösen, ha kisebb az állomány és a bevétel, idősödnek a gazdaságban dolgozó családtagok. Mint az ötvenes éveiben járó kocséri házaspár esetében, akik 1986 óta élnek és dolgoznak a ma (csatorna híján) összkomfortos tanyán. Hat bérelt holddal indultak, és vegyes, több lábon álló gazdaságot vittek: volt tehen, hízó, termeltek paradicsomot, dohányt. Ma a tej és az eladott borjak hoznak pénzt. Tizenöt tehenet tartanak, hatvankilenc hektárt művelnek, amelyből mindössze húsz hektár saját tulajdon. A legfontosabb gépekkel rendelkeznek. Ha lenne pénzüik, állatba és földbe fektetnék – de nincs. A két fiúgyerek szakmát tanul, másutt dolgozik, a kisebbik szívesen besegít, ő majd továbbviszi a kis gazdaságot.

A kis tanyasi tehenéstartók a felvásárlási piacon is hátrányban vannak. Az eddig bemutatott nagyobb termelők kezdettől a jelentősebb felvásárlócégekkel álltak kapcsolatban: Sole Mizo, Kőröstej.¹⁰ A kicsik „csarnokolnak”, tőlük egy lajosmizsei felvásárló hordja el a te-

¹⁰ Az arab tulajdonos által alapított s a közel-keleti piacokra termelő üzem Nagykovácsin telepedett le, majd átköltözött Jászkarajenőre. A cég az áttelepülést megelőzően már nem vásárolta fel a kis-termelők tejtét.

jet. Noha 2008 után a nagy cégek is levítették az árakat és csak lassan emelték „elfogadható” szintre, az általuk fizetett ár jóval magasabb, néhol kétszerese annak, mint amit a kistermelők a jó minőségű tejért kapnak.

Bizonyos tekintetben e szabályt erősítő kivételként említhetünk egy nagykovácsi tanya kisgazdaságot. Az ötvenes éveiben járó házaspár a Toldi térszében dolgozott, nagyon megrendítette őket a szövetkezet csődje; megszűnt a férfi munkaviszonya, s az addigra elértéktelenedett vagyonból már kihozható üzletrész se jutott. 1981-ben kezdték el közös életüket a tanyán, eladásra hizlaltak disznót és bikát, 1988 és 1998 között öt üszőt vásároltak, az állatok szaporulata teremtette meg a jelenlegi állomány alapját: 65 jószág, köztük 19 fejős tehén és 15 bika az interjú készítése idején. A tanya körül 80 hektárt művelnek, ebből 50 hektár a saját tulajdon, mindig igyekeztek vásárolni, bővíteni. A tejet eleinte a Kőröstej vásárolta fel, a cég elköltözése után ők is a lajosmizsei vállalkozásnak adták le a tejet, s emellett kezdetől hordanak belőle a városba, házaknál értékesítenek. 2014 januárjában jelentős fordulat következett be az értékesítésben. A tanya közel fekszik a fejezet elején bemutatott agrárvállalkozás telepeire, s a vállalkozó közbenjárására, azóta a „kicsikkel” amúgy nem bíbelődő Mizo kocsija az ő tanyájukra is befordul, útban az a város egyik legnagyobb tehenészeti telepe felé. A házaspár szorgalma, szakadatlan munkája mellett a vállalkozó és a kettejük között kialakult patrónus-kliens viszony is szerepet játszott abban, hogy ez a kis tanyasi vegyes gazdaság meg tudott erősödni.

A zöldség- és gyümölcskertész vállalkozók

Az ezredfordulón a szabadföldi zöldségtermesztés jövedelmezőségének folyamatos csökkenése, az üzemi körben elkezdődött koncentráció a termelési szerkezet megváltoztatására sarkallta a nyársapáti termelőket. A hagyományos szabadföldi kertészeti kultúra visszaszorulása ment végbe Nagykovácsin is. Csak kevesen tartottak ki a zöldségtermesztés mellett szakismeretük, már felépített gazdaságuk, beruházásaik miatt a piaci rések megkeresésével, a megfelelő árunövény kiválasztásával. Egy 100 hektáron gazdálkodó termelő a piaci árak ingadozása ellenére, változó nagyságú területen továbbra is vállalja a burgonyatermesztést, hogy ne hagyja veszni speciális gépparkját. Más termelők a csökkentett területű szabadföldi és a hajtattott termesztés kombinálásával, a piaci igényekhez való rugalmas igazodással maradtak talpon.

A város hajtattott zöldségtermesztésre specializálódott kertészvállalkozásait nem érintette a földtulajdon rendezése. A családi munkaerőre épülő gazdálkodásukat a zártkertekben felállított fóliás kertészkedéssel indították, a bevételt folyamatosan visszaforgatva fejlesztettek, bővítették üzemüket, amit a gazdaság kezdeti „jövedelemkiegészítő” jellege tett lehetővé. Ezt az utat járták a fiatalok is, akik szakmai ismeret és tapasztalat nélkül vágta bele a termesztésbe, de számíthattak a (rokon) kertészek segítségére. A fokozatosan erősödő családi vállalkozások közt szabályt erősítő kivétel az a családi tulajdonú társas vállalkozás, mely a csökköző helyzetben lévő szövetkezet kéthektáros kertészeti telepét bérelte, és évekkel később megvásárolta. A fiatalok szakmai tudásuk hiányosságait szaknácscsádó igénybevételével ellensúlyozták.

A technológiai fejlődés követése, az új ismeretekre való nyitottság, a termelőt kedvezőbb helyzetbe hozó „pici agrotechnika” megkeresése, a tudásalapú termesztés jellemzi a fóliás kertészeket. A legnagyobb kertészvállalkozók közé emelkedett fiatal termelő szakismeretének bővítéséhez elvégezte a kertészmérnöki főiskolát is. A technológiai tudás jelentőségét támasztja alá, hogy a fóliás kertészek elitjét alkotó idősebb generáció területe sosem haladta meg a családtagok teherbírását, és munkacsúcsok idején (szedés) is csak akkor dolgoztak kertészetükben alkalmi munkások, ha a rokonságban nem volt elegendő munkáskéz. A fiatalabb generáció képviselői közül többen is területük nagysága miatt (0,5–2 hektár között) átlépték a családi munkaerő szabta korlátot, és kertészetükben állandó, valamint alkalmi munkásokat foglalkoztatnak.

A 2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás adatai szerint a városban 10 hektár fólia alatt folyt a művelés, napjainkban a terület nagyságát 15 hektárra becsülik (KSH ÁMÖ 2010). A növekedés új szereplők megjelenését, a termelői kör bővülését takarja, jelezve, hogy a fóliás zöldségtermesztés a kedvezőtlen változások ellenére – értékesítési árak „mozdulatlansága”, a művelési költségek emelkedése – a megélhető egyik lehetséges útja.

A kertészetek legnagyobb és kétségkívül legsikeresebb csoportját a gyümölcskertész üzemek alkotják. A családi gazdaságok aktív szereplői a földpiacnak, birtokukat folyamatos földvásárlással bővítették, földcserével tömbösítették. A gazdaságok helyzetének megerősödésében szerepet játszott a tapasztalati úton szerzett szaktudás, a volt szövetkezetek agrárdiplomás felső szintű vezetőinek szakismerete is, de a fiatal kertészek közül is többen fejezték be tanulmányaikat szakirányú főiskolán vagy egyetemen. A különböző úton szerzett szaktudás, a hozott és/vagy időközben kiépített piaci kapcsolatok nem magyarázzák a gyümölcskertészet erősödését. Az ágazat jövődéltségét jelzi, hogy új, a mezőgazdasághoz nem, vagy csak gyenge szálakkal kötődő szereplőkkel is bővült a termelői kör. A legtöbb gazdaságban az ültetvény a több lábbon állás biztonságát adja, és hasonló okok miatt döntöttek a telepítés mellett azok a családok is, melyek megtakarított pénzüket ültetvénybe fektették, és a műveléssel termelőket bíztak meg.

A legnagyobb ültetvény tulajdonosa a Ceglédi Állami Tangazdaság jogutódja, a Dél-Pest Megyei Mezőgazdasági Zrt., azonban a szervezet nem kíván hosszabb távon foglalkozni a gyümölcsstermesztéssel, a kivágott gyümölcsfák területén szántóföldi növénytermesztésre tért át. Az egykor 250 hektáros ültetvény területe 156 hektárra apadt, és várhatóan tíz éven belül végbemegy a művelésváltás. Ezzel szemben a családi gazdaságok ültetvényeinek területe folyamatosan emelkedett: Nagykőrösön 2000-ben 137 hektár gyümölcsös volt, ami egy évtized alatt 357 hektárra bővült, Nyársapáton 153 hektárról 201 hektárra emelkedett a terület, és a telepítési kedvet jelzik Kocsér adatai is, ahol az 58 hektárral szemben 2010-ben már 80 hektár ültetvényt regisztrált az ÁMÖ.¹¹ A családi gazdaságok legnagyobb ültetvényei 50–70 hektár között mozognak, míg a skála másik végét az 5 hektár alatti gyümölcsösök képviselik.

¹¹ Általános Mezőgazdasági Összeírás 2000 és 2010 adatai (KSH ÁMÖ 2000, KSH ÁMÖ 2012). A nagykörösi adat nem tartalmazza a ceglédi székhelyű részvénytársaság gyümölcsültetvényének területét.

A telepítési kedvet az 1997-től induló támogatások, a folyamatosan bővülő (vissza nem térítendő) külső források becsatornázásának lehetősége hozta meg. A szántóföldi kertészek átálltak a gyümölcsstermesztésre, a szántóföldi növénytermesztők a telepítéssel csökkentették a termelés kockázatát. Kevés termelő döntött a teljes specializálódás mellett: van olyan családi gazdaság, amelyik visszamondta bérleteit, és saját tulajdonú szántóin alakította ki 50 hektáros gyümölcsösét, de találkoztunk olyan kertészvállalkozóval is, aki még középiskolás volt, amikor szülei hozzáálltak a telepítéshez, hogy a gyerek megélhetésének alapjait lerakják. A különböző támogatásintenzitású ültetvénytelepítést (szerkezetátalakítások), öntözőrendszer kiépítését, kertészeti gépek, technológiák beszerzését, gyümölcstárolók építését nyertes pályázatok tették lehetővé, biztosítva az üzemek gyarapodását. A termelők a területalapú és az agrár-környezetvédelmi támogatással a művelés költségeit csökkentik vagy a szükséges fejlesztések finanszírozására fordítják. A bővítést, az új telepítést ösztönözte a kilencvenes évektől a munkapiacra elérhető külföldi idenymunkások olcsó munkaejeje is. A gazdaságok berendezkedtek az idenymunkások fogadására, tanyákat vásároltak, munkásszállásokat alakítottak ki, vagy lakókocsikban szállásolták el a munkásokat.

A növekedés szakasza mindazonáltal lezárult, a gyümölcsültetvények további terjeszkedésének gátat vetett a földhiány és a művelési költségek emelkedése. A bővítés elmaradása azokat a családi gazdaságokat érinti érzékenyen, amelyek kizárólag gyümölcsstermesztéssel foglalkoznak, ahol ez biztosítja a család megélhetésének forrását. Új területek bevonása nélkül az előregedő ültetvények pótlása bevételkiesést okoz, csökkentve a család jövedelmét. Ezzel számol a fiatal kertészmérnök is, aki 15 hektáros ültetvényét szeretné bővíteni, azonban eladó földet nem, vagy csak nagyon messze tudna vásárolni, így az intenzív termelésre tér át. Nemcsak a földhiány jelent problémát, hanem az élőköltség növekvő költsége és a beszállított áruval szemben az elmúlt tíz év alatt szigorodó minőségi követelmények is. A gazdaságok, ahol csak lehet, fokozatosan térnek át a gépi szedésre, csökkentve a költségeket és az idenymunkások foglalkoztatásával járó bizonytalanságot.

A támogatáspolitikai elősegítette a hagyományos kertészeti kultúra szerkezetének átalakulását, és hozzájárul a kertészvállalkozók új generációjának megerősödéséhez. A fiatal gyümölcs- és főlías kertészek önálló üzemek kialakításához sikerrel pályáztak a gazdaságuk kialakításához hozzájáruló „fiatal gazda” támogatásra. Az önálló gazdaság megteremtésének módját befolyásolja a családi és gazdasági háttér is. A fiatal termelők jellemzően a szülői gazdaság egy részének vagy egészének „megvásárlásával” önállósodnak, de találkoztunk olyan kertészcsaláddal is, ahol a formai „önállósodás” ellenére a családi gazdaság változatlanul működik. A szülők fizetik a járulékokat és a művelés költségeit, és ha bevételhez jut a gazdaság, a fiatal megkapja a ráeső részt, de rendszeres havi fizetést a gazdaság nem biztosít számára.

Föld, föld

A vizsgált településeken „igazi létharc” kezdődött 1996-ban, „amikor az első kárpótláson szerzett földek legálisan adhatóvá-vehetővé váltak”, s ennek eredményeként a földárak azonnal kétszeres-háromszorosra ugrottak (Kovács 1998a: 111). Közel két évtizeddel később is azt tapasztaljuk, hogy nagy a kereslet a termőföld iránt, jószereivel egyetlen növény- és gyümölcsstermesztéssel foglalkozó, állattartó vagy szolgáltató agrárgazdasági szereplővel sem találkoztunk, aki az elmúlt években ne bővítette volna földvásárlással a birtokát, illetve akinek a tervei, vágyai között ne szerepelne a további földvásárlás. Nem egy nyársapáti gazda azzal indokolta e stratégiát, hogy „*a paraszt mindig vesz földet*”, a föld utáni kereslet forrása azonban ma is ugyanaz, mint a kilencvenes években: a termelés biztonságának megteremtése. A földbérletek és a földpiac terén kettősség jellemzi a vizsgált településeket, egyfelől a kilencvenes évektől létrejött egy sajátos *status quo*, amely szabályozza a helyi mozgásokat és stratégiákat, másfelől érzékelhető az éles verseny és a törekvés a birtokkoncentrációra.

Elsősorban Nagykőrösön láthattuk, hogy a földbérletek és a földvásárlás már meglévő birtokok vagy a korábbi nagyüzemek érdekeltségi területén szerveződik, a volt nagyüzemekhez tartozó határrészekeken keletkezett új birtokok bérlői nem mennek egymás területére, többen is hangsúlyozták, hogy általában sem jellemző a városban, hogy a szereplők egymástól bérleteket hódítsanak el. Ahogy az Arany János tévész utódszervezete, a tehenészeti kft. ügyvezetője fogalmazott: „*te nem avatkozol be az én dolgomba, én a tiedbe. Én nem ígérek rá, te nem ígérsz rá. Nem ülünk le, hanem, hozzáteszem, még egyelőre, tiszteletben tartjuk egymás területét*”. A szóban forgó állattartó társas vállalkozást különösen érzékenyen érinti, hogy az ötszázas telephez tartozó 396 bérelt hektárból mindössze 60 hektárt sikerült a négy legfontosabb tulajdonosnak megvásárolni. Ezt a területet egyrészt 100 hektárra kívánják bővíteni, másrészt ezen tervezik saját erőből a takarmánytermesztést hatékonyabbá tevő öntözőrendszer kiépítését is. A bérlet nem teszi lehetővé a fejlesztést, legyen szó öntözőrendszerről vagy újabb gyümölcsös telepítéséről.

A bérletek jellemzően öt évre kötnek, ritka az ennél hosszabb időtartamú szerződés, egy fiatal gépi szolgáltató például az édesapjától örökölte meg a bérbeadókat, akik még a téveszidőkben az apja kollégái voltak. A tulajdonosnak fizetett bérleti díjak (25–30 kg/AK) a föld aranykorona-értékéhez és az étkezési búza június 30-i tőzsdei árához igazodnak, de vannak különalkuk is, amelyek a föld minőségének függvényében alakulhatnak. Van, aki minden bérbeadóval külön egyezséget köt, van, akit csak néhány bérbeadó kényszerít a bérleti szerződés módosítására. Az egyik nagykőrösi állattartó kft. a bérleti szerződés újrakötésekor kénytelen volt megemlíteni a bérleti díjat, mert a szóban forgó terület benne van az agrárkörnyezet-gazdasági programban, s ha a bérbeadó valóra váltja fenyegetését, s nem adja nekik oda a földet, akkor a társaság elesik a programmal járó támogatástól is. Egy kocseri állattartó tanyasi kisgazdaságban arról panaszkodtak, hogy a bérletek újrakötésekor a távol élő tulajdonos a korábbi tíz év helyett csak öt évre és a korábbi 12 ezer helyett viszont 32 ezer forint hektáronkénti díj fejében volt hajlandó a földjét bérbe adni. Ők attól félnek, hogy a tulajdonos, ha érdeke úgy kívánja, bármikor eladhatja a földjét. Arra is van példa, hogy bérleti díj fejében a földalapú támogatás összegét kérik. Úgy tűnik, hogy

a kisebb gazdálkodók, szolgáltatók a bérleti piacon is nehezebben tudnak megkapaszkodni, a tulajdonosok szívesebben adják oda a földet nagyobb, tőkeerősebb vállalkozásoknak. A bérleti piacon folyó versenyre utalt a DPMMG Zrt. vezérigazgatója is, aki arról számolt be, hogy előfordult, hogy a nagykőrösi bérbeadók nem újították meg velük a szerződést, hanem másnak adták, véleménye szerint „*rokoni összefonódások*” miatt.

A föld iránti kereslet nagyobb, mint a kínálat. A bérbeadók kínálnak eladásra területeket: idős beteg emberek, ám inkább örökösök, akik közül sokan távol élnek, nem kötődnek a földhöz, anyagilag megszorulnak. Vannak, akiknek gyorsan kell a pénz, mások viszont kívárnak abban a reményben, hogy emelkedik a föld ára, megint másoknak a földtulajdon befektetés nélküli biztos bevételt vagy biztonsági tartalékot jelent, s nem akarják eladni addig a tulajdonukat, ameddig nem nő meg a piaci értéke és/vagy nem szorulnak rá a gyors eladásra.

„*Nem nagyon van eladásra föld, a lapokat már leosztották*”. A lapokat alapvetően a helyi viszonyokba beágyazott gazdálkodók osztják vagy osztanák újra. A három település között jelentős különbségek mutatkoznak úgy a földvásárlás lehetősége, az árak, mint a szereplők tekintetében. Egy fiatal nagykőrösi állattartó gazdálkodó, aki mindhárom településen bérel és vásárol földet, arról számolt be, hogy Nyársapáton könnyebben és olcsóbban lehet földhöz jutni, mint Nagykőrösön, míg a faluban egy hektár 400–500 ezer forintért érhető el, addig Nagykőrösön két-három millióért. A városban csak ott van esélye, ahol bérlőként vagy szomszédként elővásárlási joggal bír, ám itt is hátránnyal indul, mert a város legnagyobb vállalkozója felveri az árakat.

Úgy tűnik, hogy alapvetően működik az elővásárlási jog, s a megszületett megállapodásokat nem rúgja föl az eladó, mert más többet kínált az előzetes ajánlattevőnél. Ugyanakkor nem példa nélküli a kíméletlen piaci magatartás, amelyet tőkeerős szereplők gyakoroltak az elmúlt évtizedben szerte az országban, így Nagykőrösön is, élve és visszaélve az osztatlan közös tulajdonban lévő táblák tulajdonosainak tehetetlenségével, tájékozatlanságával. A bevált földszerzési recept szerint elég volt egy táblába bevásárolni magát a földszerzésben érdekelt szereplőnek, majd elővásárlási jogával élve könnyen kínált magasabb árat a földért, mint a kisebb termelők. Az előző fejezet elején bemutatott, ezúttal nem segítő patrónus, hanem könyörtelen kapitalista arcát mutató vállalkozó, akit a szóbeszéd több esetben hírbe hozott hasonló tranzakciók kapcsán, állattartó telep tulajdonosaként is előnyt élvezett a földpiacon.

A vizsgált három település földpiacán alapvetően helyi kötődésű agrárgazdasági szereplők jelennek meg vásárlóként, olyan termelők, földtulajdonosok, akik a kilencvenes években fogtak gazdálkodásba. Mindez egyben a helyi társadalom szabályozóerejét is mutatja, amely nem enged „külső” befektetőket a piacra. A „külső” ez esetben azt jelenti, hogy a vásárló nem, vagy csak részben beágyazott a helyi társadalomba, illetve hogy a földvásárlásba, mezőgazdaságba fektetett tőkét eredetileg az agrárgazdaságon kívül szerezte. Úgy tűnik, hogy Kocsér a legsérülékenyebb e tekintetben, itt nem pusztán a szövetségzetet megvásárló új elnök, hanem két másik, nem helyi befektető is megjelent a földpiacon. Egyikük nagykőrösi, aki a városban is vásárol területet, ám az ottani magas árak miatt Kocséron igyekszik megvetni a lábát, itt tartja hízómarha-állományát. Benne látja potenciális partnerét egy, a negyvenes évei végén járó másik szereplő, aki a szomszédos megyeszékhelyen

él, ám kocséri születésű, és jó néhány évet eltöltött a helyi térszben is. Útja azután másfelé vezetett, de valami újba kívánt fogni az ezredforduló után, úgy gondolta, hogy az uniós csatlakozást követően a föld jövedelmet hoz majd. A terve az volt, hogy Kocséron épít egy tanyát, telepít 20 hektár erdőt. A tanya megépült, bár ő nem ott lakik, s ma 150 hektáron maga gazdálkodik, 120 hektárt bérbe adott. Ez a szereplő kezdettől osztatlan közös táblákban kezdte felvásárolni magas áron a 8–10 aranykoronás földeket. Erre azért nyílt lehetősége, mert sok volt az osztatlan terület, amellyel a tulajdonosok nem tudtak mit kezdeni, s mert akkoriban a szövetkezet menedzsmentje nem földet, hanem üzletrészeket vásárolt. Ő pedig azzal számolt, hogy ezek a térsz-időkben meliorizált területek a valóságban értékesebbek, mint amit a papír mutat. Noha a kocsériak bizalmatlanul fogadták, ma már nem neki kell föld után mennie, hanem őt keresik fel, ha eladni akarnak.

Termelői szerveződések, értékesítő szövetkezetek

A nyolcvanas években a zártkertekre, háztáji és/vagy bérelt földekre épülő zöldségkertész kisüzemek fő értékesítési csatornája a nagykőrösi konzervgyár és a nagybani piac volt, de a térségben több kisebb-nagyobb kereskedelmi cégnek is volt felvásárlótelepe. A kilencvenes években változást a nagy volumenben termelő nyársapáti családi gazdaságok, társas vállalkozások kereskedelmi tevékenysége hozott, melyek nemcsak a helyi termelőknek kínáltak értékesítési lehetőséget, bővítve saját árualapjukat, hanem több megyére kiterjedő felvásárló hálózatot alakítottak ki nagykereskedő és/vagy feldolgozóipari partnereik számára. Az „új kereskedőréteg” megjelenése kezdetben kedvezett a termelőknek, azonban gyorsan szembesültek a hátrányával is, a tőkeerős vállalkozások monopolhelyzetével, az egyre nyomottabbá váló értékesítési árakkal. Nem nyújtott megoldást a nagybani piac sem, mert az ezredfordulóra a zöldségtermesztés jövedelmezősége csökkent, az értékesítés bizonytalanabbá és kiszámíthatatlanná vált. Különösen érzékenyen érintette a termelői kört a legnagyobb felvevőpiaccal rendelkező Nagykovári Konzervgyár helyzetének gyengülése, majd bezárása.

Bár kereskedelemmel foglalkozó termelők Nagykovári is jelen voltak, piaci szerepük jelentősen gyengébb volt nyársapáti társaikénál. Más utat választottak a jelentősebb árumenyiséget kínálni képes nagykovári fóliás kertészek, akik termékük nagybani piacra vitelét és értékesítését megbízható szállítóra bízták. Az idősebb generációt kiépült kapcsolatrendszer kötötte a nagybani piacon jelen lévő kereskedőkhöz, a fiatalok azonban nem tudták tartósan megvetni lábukat, piaci kapcsolataik esetlegesen maradtak.

A térségben két zöldség- és/vagy gyümölcstermesztőket tömörítő termelői értékesítő szervezet alakult, de a termelők számára elérhető a kecskeméti, tőkeerős kereskedőintegrátorra épülő TÉSZ (Alföld Régió TÉSZ) is. A nagykovári KER-TÉSZ, valamint a nyársapáti Gazdaszövetkezet TÉSZ szervezeteknek számos közös vonásuk van, melyek meghatározták útjukat. (A TÉSZ-ekkel kapcsolatos szabályozásról lásd Hamar Anna tanulmányát a kötetben). Mindkét szervezet tagsága a szűk lokális termelői elite épült, a nagykovári döntően a hajtattott zöldségtermesztőkre, míg a nyársapáti a 400 hektár gyümölcsöst művelő és/vagy szabadföldi kertészettel foglalkozó gazdákra. A szövetkezetek azonban nem von-

zották a kistermelőket, akik nem fogadták el a tagsággal járó korlátozásokat (pl. szerződés, folyamatos beszállítási kötelezettség, a forgalom 4,6 százalékának befizetése működési hozzájárulásként), nem bíztak a szervezetben. Értékesítési stratégiájukat a legnagyobb ár határozta meg, így nincsenek kialakult kereskedelmi kapcsolataik. Távol maradtak a fiatal gyümölcsstermesztők is: Nyársapáton a szamócások, Nagykőrösön a termelői elit körén kívül eső termelők, akik előnyben részesítették a kecskeméti TÉSZ tagságát. Ugyancsak közös vonása mindkét szervezetnek a termelői opportunizmus, mely a kistermelőknél a látszattagsághoz vezetett, termékeiket nem a TÉSZ-en keresztül értékesítik (de dömpingár esetén elvárják, hogy a TÉSZ vegye át terméküket), és a be nem szállított áruért kivetett kötbér (KER-TÉSZ) végképp nem tette számukra vonzóvá a szervezetet. Igaz, a nagy termelők biztos beszállítók voltak, használták a TÉSZ piacait, de saját értékesítési csatornáikat nem, vagy csak részben nyitották meg a szervezet számára.

Egyező vonásokat mutatott a szövetkezetek válsága is, melyet az alacsony árbevétel, a piacvesztés, a (kis)termelők működési hozzájárulási fizetésének elmaradása és az állami támogatás visszafizetésének veszélye okozott. Mindezt tovább mélyítették a szervezeten belül jelentkező, vagyonhoz kapcsolódó ellentétek.

A nagykőrösiiek, hogy ne kényszerüljenek visszafizetni a támogatást, 2005-ben egyesültek egy induló szervezettel (a Nyári Gyümölcs TÉSZ Kft.), így nemcsak taglétszámukat és térbeli kiterjedésüket (Albertirsa, Újlengyel, Dánszentmiklós, Tápiószőlős, Nyáregyháza) növelték, hanem árbevételük szerkezetét is megváltoztatták. Az új, gyümölcsstermesztői kör térnyeréséhez hozzájárult a zöldségtermesztők TESCO-piacának elvesztése, a szervezett zöldségértékesítés összeomlása, a nagykőrösi tagok fokozatos kiszorulása a szervezeten belül. Az ellentéteket csak erősítette, hogy a szövetkezeti vagyonhoz hozzájáruló nagykőrösi tagság elvesztette befolyását a szervezet felett. A papíron 72 taggal és 500 millió nettó árbevétellel rendelkező szövetkezet bevételének közel 80 százalékát a gyümölcsstermesztők biztosítják. A kutatás ideje alatt gyorsult fel a nagykőrösi termelők kilépése a szervezeten belül. A közös értékesítésre szerveződő szövetkezet helyzetének romlásához, a nagykőrösi termelők integrálásának gyengeségéhez minden szereplő hozzájárult. Már az első években látható volt, hogy az egyetlen település termelői elitjére épülő szervezet árualapja kicsi, a koncentrálni kívánó kereskedelmi igényekkel, az erősödő külföldi és belföldi versennyel képtelen lépést tartani, tagjai számára új piacot biztosítani és azt meg is tartani.

A nyársapáti TÉSZ kedvezőtlen helyzete a tagság belső megosztottságában, a kistermelő tagi forgalom teljes hiányában gyökerezik. A szervezet 150 millió forint körül mozgó nettó árbevétele évek óta elmarad az állami támogatáshoz szükséges árbevétel szintjétől, miközben a szövetkezet maga előtt görgeti az állami támogatásból és hitelből finanszírozott infrastruktúra kiépítésének adósságát. A gyümölcsstermelők számára fontos hűtőház és raktár felépítéséhez, kamion vásárlásához csak kilenc termelő adott vagyoni hozzájárulást (tagonként ötszázezer forintot). Jelenleg a szervezet 410 millió forintot érő vagyonnal rendelkezik. Kudarcot vallott az anyagi kockázatot vállaló tagi csoport többszöri kísérlete a szövetkezet társas vállalkozássá alakítására, miközben a kisebb termelők minden hozzájárulást megtagadva és a tagi beszállítást elutasítva ragaszkodnak az azonnali készpénzfizetéshez. Ezzel együtt a legerősebb, vagyoni hozzájárulást is vállaló termelők fő értékesítési

csatornája továbbra is a szövetkezet, gazdaságuk van annyira erős, hogy a 30–60 napos fizetési határidő nem jelent számukra likviditási problémát.

A termelés szervezését, az értékesítés széttagozottságának csökkentését szolgáló TЭСZ-ek működése itt sem hozta meg a várt sikert. A szervezet létrehozásában legerősebb motiváció az állami források elérése volt, a zavartalan működéshez hiányzott a tagi bizalom és a heterogén összetételű tagság közös érdekhez igazított gazdasági viselkedése. A TЭСZ-tagok szerint a szervezetek nem a tagok, hanem az integrálással is foglalkozó, a szervezeten belül meghatározó befolyású legnagyobb termelők érdekeit szolgálják. Meglátásuk szerint a szervezetek nem tudják és nem is akarják a piac működésének kedvezőtlen hatásait ellensúlyozni, a kisebb termelők érdekeit képviselni. Így maradnak az egyéni értékesítések és az egymásban bízó három-négy termelő alkalmi összefogásával lebonyolított közös beszerzések.

Összegzés

A nagykőrösi és a várost övező falvak agrárvilága egyszerre példázza a mélyreható változásokat és a folyamatosságot, a kicsik esélyét és néhány nagyvállalkozó magasra ívelő karrierútját és a karriertörténetek mögött meghúzódó, esetenként kérelhetetlenül (ön)érdekérvényesítő magatartásmintákat, amelyek nélkül a kilencvenes években induló, a földvagyon alapjait a kárpótlási folyamatban szerző új szereplők valószínűleg nem nőhettek volna kapitalista vállalkozóvá.

A termőföldre váltható kárpótlási jegyek vagy a földvásárlásba forgatott vagyon a kollektivizálás előtti korszak földtulajdoni viszonyaihoz vertek hidat, afféle megszakított folytonosságot teremtve, amely nemcsak a nagy földvagyonok megteremtéséhez, hanem a kisebb, 80–100 hektáros, egy családot szűken eltartó gazdaságok kialakításához járulhattak hozzá. A kilencvenes évek elején a kárpótláson és részarányként szerzett földbirtokon, a szövetkezetekből kihozott eszközökkel társas és egyéni vállalkozások sora, s több ezer kisüzem igyekezett megvetni lábát a piacon. A tulajdon, a gazdálkodás sokak számára történelmi elégtételt jelentett, úgy érezték, őseik emlékének tartoznak az újrakezdéssel, mások háztáji gazdaságukat fejlesztették fel, voltak, akik kifizetődő vállalkozásnak tekintették a gazdálkodást, s nem kevesen akadtak, akik más lehetőség híján, kényszerből lettek földművelők.

Ugyancsak többirányú kontinuitás fűzi a kertész családokat a helyi hagyományokhoz: ők nem voltak részesei a földért folyó, az elmúlt negyedszázadot jellemző versenynek, hiszen aránylag kis területen gazdálkodnak egy, a hanyatló államszocializmus időszakában született vállalkozói kultúra letéteményeseként, akik gyakorta képviselik az újat, mint például a termelői összefogások megszervezése esetében.

A volt nagyüzemek felbomlása, széttagozottsága hatalmas károkat, vagyonvesztést okozott Nagykovácsán és a környezetében is, ugyanakkor az átalakulás más, különösen nem alföldi vidékekhez képest többek számára engedett tartós hozzáférést a gazdálkodás erőforrásaihoz (az új szereplők esetében), vagy/és többen tarthatták meg ezeket az erőforrásokat (a régi szereplők köréből), mint másutt, aminek részben eredménye, részben feltétele a kis-

és közepes nagyságú birtokok dominanciája. Nagy kérdés azonban, hogy fennmaradhat-e ez a viszonylag sokak számára esélyt adó, gyakran hagyományos gazdálkodói mintákon alapuló világ, vagy elsodorja egy markáns birtokkoncentráció.

Irodalom¹²

- Bihari Zsuzsanna – Kovács Katalin – Váradi Monika (1996): Pest megyei közelképek a szövetkezeti átalakulásról. *Tér és Társadalom*, 10 (4), 139–152. <http://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/398/796>
- Kovács Katalin (1998a): Agrárgazdasági szereplők az átmenet éveiben. *Szociológiai Szemle*, 8 (3), 99–120. <http://www.szociologia.hu/dynamic/9803kovacs.htm>
- Kovács Katalin (1998b): Elfújja a szél? Esettanulmány a 'Homokvár' szövetkezetről. *Replika*, 33–34, 137–150.
- Kovács Katalin – Váradi Monika (1996): Metszet egy alföldi mezőváros agrártársadalmáról. *A falu*, Tavasz, 69–80.
- Kovács Katalin – Váradi Monika (2002): Kutyaszorítóban: tanyás kisgazdaságok, kertész vállalkozások és az uniós csatlakozás. In Szilágyi Miklós (szerk.): *Utak és útvesztők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990–1999*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete – MTA Társadalomkutató Központ, 19–34.
- Kovács Katalin – Váradi Monika Mária (2005): Utóparaszti hagyományok egy mezővárosban. In Schwarcz Gyöngyi – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós (szerk.): *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete – MTA Társadalomkutató Központ, 75–88.
- KSH ÁMÖ (2000): *Magyarország mezőgazdasága a 2000. évben*. Általános mezőgazdasági összeírás (ÁMÖ). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/amo7.pdf>
- KSH ÁMÖ (2012): *Magyarország mezőgazdasága, 2010*. Általános mezőgazdasági összeírás (ÁMÖ). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/gso/amo10.pdf>
- Márkus István (1996 [1993]): Egy pillantás Nagykovácsra. In: *Polgárosodó parasztság*. Budapest: Dinasztia Kiadó, 113–118. /Magyarország felfedezése./

¹² A megadott internetes hivatkozások utolsó letöltésének dátuma a kézirat lezárásának időpontja: 2016. 07. 14.